

Maria Pilar Perea

El tortosí en els quaderns de camp d'Antoni M. Alcover i altres fonts addicionals*

Maria Pilar Perea

Universitat de Barcelona

1. Introducció

Si es ressegueix el *Bolletí del diccionari de la llengua catalana* (BDLC), hi ha constància que Antoni M. Alcover va visitar la ciutat de Tortosa quatre vegades: els anys 1901, 1902, 1918 i 1921. A més dels dietaris de les eixides corresponents que recull aquesta publicació («A n'els nostres amichs y col·laboradors» [1901] (BDLC, I, 1902-1903, 161-166), «Excursió filològica de Mossèn Alcover» [1902] (BDLC, I, 1902-1903, 92-96), «Dietari de l'Eixida pel Regne de València i Catalunya occidental 1918» (BDLC, X, 1918-1919, 165-252) i «Dietari de l'Eixida Filològica per tot Catalunya i el Reyne de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921» (BDLC, XII, 1921-1922, 145-335), se'n troba una referència primerenca en el capítol segon («Eixida de 1901 – De Tortosa a Alacant») d'un dietari, inèdit fins el 2001, amb el títol d'«Excursió per Catalunya y el Rosselló». En aquells moments, el dialectòleg manacorí, que es mostrava interessat tant per la llengua com per l'arquitectura, va descriure amb detall la ciutat de Tortosa, afegint-hi les seves impressions particulars:

Mossèn Antoni Maria Alcover Sureda
(Santacirga, Manacor, 1862 – Palma, 1932).

L'aspecte de Tortosa es d'una ciutat antiga, amb molts de balcons de ferro y reijoles, carrers estrets y malplans; la gent molt amable y ben carada, y els atlots molt galanxons (Alcover 2002: 145).

La llista de 1.643 col·laboradors, que va aparèixer progressivament en els números inicials del BDLC i que prové d'una llista original manuscrita, recull alhora el nom dels residents de la localitat del Baix Ebre que van contribuir a bastir el futur *Diccionari català-valencià-balear*. Hi apareixen deu noms, encapçalats pel número d'ordre que se'ls va assignar:

* Aquest treball s'adscriu en el projecte FFI2013-41077-P, finançat pel Ministerio de Economía y Competitividad.

- 248: R. P. Joseph Pastoret, jesuïta, Col·legi de Jesús;
249: D. Francesc de Paula Mestres [sic], director de *La Veu de Tortosa*;
250: D. Antoni Serveto, Palau;
251: D. Emili Fumadó, Sant Blai, 6;
395: R. D. Tomàs Bellpuig y Jou, pre., Presó, 9, 3r;
396: D. Joaquim Garcia y Girona, pre., Col·legi de Vocacions eclesiàstiques;
397: D. Juan Bta. Ferreres, procurador, Constitució, 12, 1r;
693: D. Emili Sastre, acòlit, Col·legi de Vocacions Eclesiàstiques;
694: D. Andreu Audí, acòlit, Col·legi de Vocacions Eclesiàstiques;
1638: Rt. P. Juan Serrat, S. J., Col·legi del Jesús.

També en l'extens epistolari d'Alcover es registra el nom d'alguns col·laboradors i corresponents de Tortosa, o que hi residien, com ara el dels jesuïtes Lluís Adrover, Josep Albinyana, Joan Capell, Manuel Cubí, Joan B. Juan Suasi, Josep M. March, Jesús M. Mas Nadal, Gabriel Palau, Josep Pastoret i Joan Serrat; del periodista R. Andreu; de l'historiador Enric Bayerri; dels preveres Tomàs Bellpuig, Ramon Ejarque, Joaquim Garcia Girona i Joan B. Manyà; del farmacèutic Josep Cuartiella; de l'advocat Joan O'Callaghan; de l'escriptor Francesc Mestre Noé; del subdiaca Pedro Navarro; del bisbe de Tortosa, Pere Rocamora Garcia; i del col·laborador Josep M. Queralt, juntament amb les missives que li van adreçar.

A més, gràcies als quaderns de camp, es té informació sobre les dades personals d'alguns informadors. De Tortosa consten alguns noms ja recollits en les llistes anteriors, com ara Joan B. Manyà o Joan Serrat. Els quaderns, alhora, ofereixen una valuosa informació lingüística, una part de la qual (el lèxic) es va incorporar, parcialment, al *Diccionari*, mentre que la resta (la que fa referència a alguns aspectes representatius de fonètica, morfologia i sintaxi) va experimentar una sort diversa: algunes dades es van incloure en els treballs descriptius del *Bolletí* i d'altres van romandre inèdites, i de ben segur que haurien arribat a formar part de la *Gramàtica* promesa,¹ fins ara il·localitzada.

L'objectiu d'aquest article és extreure els materials dialectals que, sobre Tortosa, apareixen en els diversos quaderns de camp que Alcover va emplenar al llarg de les seves eixides filològiques i que s'estenen entre els anys 1901 i 1921. Les dades s'agrupen cronològicament, ja que és interessant de constatar el que el dialectòleg considerarà més rellevant d'interrogar en cadascun dels quatre viatges que va fer a aquest indret.

D'altra banda, tenint en compte que el *Diccionari* es basa també, a més dels materials que van trametre els col·laboradors, en les fonts escrites, es compararan amb les dades que va publicar l'any 1877 l'escriptor Ramon Arabia Solanas (Mataró, 1850 – Barcelona, 1902) en l'article «Vocabulari y Notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro», inclòs en la *Miscelánea Folk-lórica*, i que, curiosament, malgrat la voluntat d'Alcover de fer una buidatge dels materials lingüístics que apareixen en els treballs dialectals publicats fins aleshores, no consta en la bibliografia de cap de les dues edicions del DCVB.²

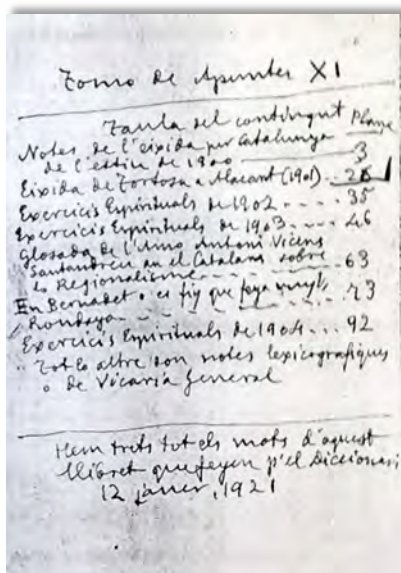
¹ Vegeu el «Retret per una Bibliografia Filològica de la Llengua Catalana», (BDLC, VIII, 1915, CII), on s'indica: «ADMG. = Arxiu de l'Obra del Diccionari: Materials replegats per fer la Gramàtica: umplen un caixó en forma de llibre ben gruixat.»

² Tanmateix, la *Miscelánea Folk-lórica*, per los Srs. Almirall, Arabia, Bosch de la Trinxeria, Bru, Cortils y Vieta, Gomis, Maspons y Labrés, Roca y Cusi, Segura (Pbre.) y Vidal y Valenciano. Barcelona, 1887, consta en el

El cos del treball es divideix en dues parts. En la primera es descriuen els materials tortosins dels quaderns de camp, ordenats tant cronològicament com temàticament, i s'assenyalen les coincidències amb les dades d'Arabia. En la segona, es fan constar les informacions lèxiques que l'escriptor mataroní aporta sobre Tortosa, tot constatant-ne l'absència del DCVB.

2. El tortosí en els quaderns de camp

2.1. L'eixida de 1901

Índex manuscrit d'un dels quaderns d'Alcover.

Pel que fa a la descripció dialectal, Alcover recull dades de característiques diverses. Quant a la fonètica, es refereix a la inexistència de la vocal neutra en el vocalisme àton: “A Tortosa pronuncien *animes, dones, fadrines*, amb *e* tancada, y no diuen *anime, done, fadrine*, sinó *anima, dona, fadrina*, prou clara, que no’s pot confondre amb «e»; com diuen també ben clar *sopen, diuen, proven*, sonant «e» tancada” (Q[ua]dern] II, 1901); ofereix diversos exemples del fenomen de segregació de la iod: “A Tortosa fan sonar ben clara una *i* abans de la equis; v. gr. *baixa, bruixa, eixa*”; “*afluixar, baixar*”; “*això, flaqueixen*” (Q II, 1901); i constata la pronúncia desafricada del pronom de primera persona: “desde Tortosa a Vila-real els pobles visitats pronuncien «yo» i no «jo»” (Q III, 1901). Finalment, destaca una alteració de l’accentuació (“*musica*”, Q II, 1901), considerada vulgar, d’acord amb el DCVB.

En el breu dietari «Excursió per Catalunya y el Rosselló», redactat l’any 1901, es troba la primera referència a Tortosa. Alcover descriu la ciutat i els seus monuments principals i n’expressa el parer. El viatge aconsegueix una de les finalitats primordials en els primers moments d’arrencada de l’Obra del Diccionari: fer-ne propaganda i guanyar-hi col·laboradors i corresponents. De fet, amb caràcter retroactiu, el manacorí també es refereix a aquesta excursió en l’article «A n’els nostres amichs y col·laboradors» (BDLC, I, 1902-1903, 161-166), tot dient:

A principis d’abril de 1901 Moss. Alcover emprèn s’excursió filològica desde Tortosa fins a Alacant y desde Barcelona fins a Perpinyà, esposant el projecte del Diccionari a centenars d’amichs, que l’acceptaren amb entusiasme. (BDLC, I, 1902-1903, 162).

“Pertret per una Bibliografia Filològica de la Llengua Catalana”, publicat per Alcover el 1915 al volum VIII del BDLC.

Quant a la morfologia, les dades abracen aspectes de morfologia nominal en relació amb l'article neutre: “faras el (lo) que vulles; fa'l (lo) meteix” (Q II, 1901); de morfologia pronominal: *a*) pel que fa als pronoms personals: “natros, natres”³ (Q II, 1901); *b*) pel que fa als pronoms febles: “*agenolleus*: agenollauvos”⁴ (Q II, 1901); i de morfologia verbal, les més nombroses: Estar: “estávem”; Ésser: “sigut: estat”; Caldre: “per conversar «no» cal llum (no se necessita)”; Anar: “vaiga:⁵ vaja”; Haver (1a persona): “hay: he. L'hay de matar. Hay devallat aquí baix. M'hay de morir”;⁶ Infinitiu: “vindre”;⁷ Imperatiu: “no púgigues (no pujes)”; “pórtiga (porti); no'm deixigues”; Imperfet indicatiu: “dia:⁸ deya”; Incoatiu: “invertisch,⁹ invertixes, invertix (Y lo meteix <incomplet> Des de Tortosa a Benicarló” (Q II, 1901).

Adicionalment, cal tenir present que, en relació amb la morfologia verbal, Tortosa compta amb la descripció completa de 69 verbs a *La flexió verbal en els dialectes catalans*.¹⁰

Quant a la sintaxi, destaquen:

- a) diversos exemples de l'expressió temporal ‘en ser’:¹¹ “En ce que venien (així que venien)”; “En «ce» que havien sopat. En ce qu'eran al bart. En ce que ja eren avant. En ce que feya'la sopar”; “En ce que arribaren. En ce qu'era devall de tot”; “El ce'ndemà: lo endemà. En ce que torna sortir”; adés: “Adés: ha succit adés (are are). Es molt punent <sic>”; despús demà: “Despós demá (demá passat)”;
- b) expressions de lloc: on: “Ant¹² era vosté (aont era?)”;
- c) expressions negatives: “res: no res”; “No diuen gayre la partícula «pas»”, afirmació que matisa l'any següent: “Per la regió de Tarragona usen poch el pas. Per la de Tortosa no hu diuen mai” (Q VIII, 1902);

³ Aquesta informació, juntament amb altres dades, es reproduïx a l'article “Diferents formes del pronom *nosaltres*, *vosaltres*” (BDLC, VIII, 1914-1915, 31): 24. *Nátr[oj]s, vátr[oj]s*: Calaceit*, Tortosa*, Vinaròs, Alcalà de Xivert*, Lleida*, Pla d'Urgell*, Balaguer*. 25. *Nátr[e]s, vátr[e]s*: Tortosa*, Calaceit*, Lleida*, Pla d'Urgell*, Balaguer*, la Pobla de Segur, Sort*, Fatarella*, Ascó*, Andorra*, Ponts*, Berga*, Prats*, Gironella*, Cardona*, Solsona, Conca de la Ribera Salada, Súria, Ulldecona”. Arabia (1887: 171) registra “naltres, os, natres, os”.

⁴ Precisament aquest exemple apareix en el treball d'Alcover “Estudis de Sintaxis dialectal catalana (BDLC IX (1916-1917, 26): “a Tortosa: *agenolleu*·S!”.

⁵ Recollit per Arabia (1887: 174).

⁶ Alcover també inclou aquesta informació al BDLC (VI, 1910-1911, 386): “Dins la regió de Tortosa, Ribera d'Ebre i bona part de la província de Lleida diuen *hay* en lloc de *he*, i dins casi tot el reyne de València diuen: *jo HA vist, llegit, caminat*, etc.”.

⁷ També recollit a Arabia (1887: 173).

⁸ Recollit per Arabia (1887: 174): “Día, es, e”.

⁹ Tanmateix, la terminació de primera persona que apareix a *La flexió verbal* és *-ixo*, la qual reapareix en el resum que Alcover fa de la flexió verbal tortosina l'any 1918. Vegeu § 2.3.

¹⁰ Vegeu-ne la versió informatitzada a <http://espm.iec.cat/fvdc/>.

¹¹ Alcover dedica un article al BDLC (VII, 1912-1913, 105) sobre aquesta expressió, «El modisme EN SE(R) QUE, equivalent a QUANT» i en diu: “Aquest modisme el trobam dins una partida de frases recullides a diferents poblacions. Ventassí unes quantes: a Novelda: EN SE(R) QUE *vinga pagarà*. —A Benissa: EN SE(R) QUE'·s *morim, tot s'acaba*. —A Vila-Real: EN SE(R) QU'·*estan malalts*; EN SE(R) QUE'S *troba una persona bona*. —A Alcoi: EN SE(R) QUE *tu parles, se'n va*. —A Biar: EN SE(R) QUE *se retrassa, ix més tart*. —A Tortosa: EN SE(R) QUE *benien*; EN SE(R) QU'·*habien sopat*; EN SE(R) QUE *feya'l sopar*. —A Reus: EN SE(R) QUE *arribaré*; EN SE(R) QUE'·*veu ja calla*. —A Sant Bartomeu del Grau: EN SE(R) QU'·*arribarem, soparem*. —Sens dupte s'usa aquest modisme a moltíssims altres endrets de Catalunya. Per lo meteix cal establir una grafia. Consideram qu'aquest se(r) no es més que l'infinitiu del verb(o) *esser* que sovint es *ser*: Per distingir tal mot del reflexiu *se* i sobre tot per *esser* un infinitiu, trobam que s'ha d'escriure ab la *-r*, així: *en SER que arribarem, soparem*”.

¹² El DCVB ubica aquesta variant exclusivament a Tortosa.

- d) diverses mostres de la concordança del participi: “Les havíem portades”; “L’hay agafada. Fan concordar lo participi ab lo terme d’acció com aqueix va devant”; “Eixa l’he sentida dir”; “Encara no l’havia llegida”; “Ja me l’hagueren feta”; “Els-e m’he menjades totes”;
- e) l’ús de l’auxiliar ésser: “Jo hi so anat”;
- f) expressions quantitatives: “A manta (en mataren a manta) (molts)”;
- g) expressions adverbials: “debadés: (de franch)”;¹³
- h) altres expressions: “Veus lo que t’ha passat de vulguer quedar”. Totes les dades estan extretes del Quadern II (1901).

Finalment, quant al lèxic, el Quadern II (1901) inclou 39 mots, que, en classificar-los, s’han ordenat alfabèticament. En la taula següent, la primera columna recull la forma considerada “lema” (L), que registra el DCVB; la segona, la paraula que apareix en el quadern de camp (QC), la qual, sovint usant una grafia arbitrària, mostra l’aplicació de diversos fenòmens fonètics; la tercera, reproduïx la definició del quadern; la quarta, la definició del DCVB. Els mots es classifiquen en dos grups: a) si són exclusius de Tortosa, pel significat o per la pronúncia; i b) si s’usen també en altres indrets.

a) Mots exclusius de Tortosa

DCVB (L)	QC	Definició (QC)	Definició (DCVB)
<i>abadejo</i> <i>amanir</i>	<i>abadexo</i> ¹⁴ <i>amenir</i>	bacallà. Amenir la casa (adesar, arretglar la casa).	აბადეჯო (Tortosa) «Amanix les estovalles, que començarem a parar taula» (Tortosa).
<i>esgarrar</i>	<i>esgarrarse</i>	S’esgarrava de plorar.	Esgarrar-se de plorar: plorar extremadament (Tortosa). Sa mare n’està a la cuina esgarrant-se de plorar, Moreira Folkl. 63.
<i>foscám</i>	<i>foscám</i>	entre dos foscams (entre dues fosques).	<i>foscám</i> , forma que porta el vocabulari tortosí de Mestre i Noè, és segurament una forma falsa, extreta per confusió de sufix de la locució <i>entre dos foscants</i> (pronunciat <i>foscans</i> , com se pronunciaria també el plural d’un mot acabat en <i>-am</i>). Les festes que esta tarde entre dos foscams han començat, Moreira Folkl. 271
<i>recaptar</i>	<i>recaptar</i>	fer provisions, aplegar recapte.	6. Adquirir comestibles per a alguns dies, fer provisió de coses de menjar (Tortosa);

¹³ Inclosa també a Arabia (1887: 175), “de vades”.

¹⁴ Escrit “badejo” a Arabia (1887: 163).

<i>restoble</i>	<i>restoble</i>	paga doble.	Refr. —«Restoble, paga doble»: significa que el restoble és un sistema de conreu gravós, perquè hi perden la llavor i el treball (Tortosa).
<i>xeic</i>	<i>xeich</i>	xich.	Xec, xeica, Xic (usat només en vocatiu, o sia, aplicant el mot a la persona a qui es dirigeix la paraula) (Tortosa). Acabem-hu, xeic, que si no, mos embolicarem, Moreira Folkl. 424.
<i>xeica</i>	<i>xeica</i>	xica.	

Cal observar, que, malgrat la constància que en deixen els quaderns de camp, en alguns casos el DCVB utilitza, per il·lustrar el significat dels mots, altres fonts documentals; en aquest cas el vocabulari tortosí de Francesc Mestre i Noé, i, particularment, el llibre de Joan Moreira, *Del folklore tortosí*, Tortosa, 1934.

b) Mots tortosins, però usats també en altres indrets:

DCVB (L)	QC	Definició (QC)	Definició (DCVB)
<i>assucar-se</i>	<i>assucarse</i>	Ha caygut[;] s'ha assucat (s'es mort).	2. refl. , Assucar-se: tirar-se o caure a baix, estimbar-se, caure de cap des d'un lloc alt (Tortosa, Baix Maestrat).
<i>calcigar</i>	<i>calcigar</i>	No'm calcigas (trapitjis).	kəlsiyá (Empordà, Girona, Mall., Men.); kəlsiyá (Estერი, Gandesa, Tortosa, Rossell, Alg.)
<i>cofi</i>	<i>cofi</i>	esportí.	Esportí on es posa la pasta d'oliva per premsar-la (Igualada, Penedès, Conca de Barberà, Camp de Tarr., Calasseit, Gandesa, Tortosa, Eiv.).
<i>despitralat</i>	<i>despitralat</i>	despitellat.	Descobert de pits (Tortosa, Benassal, Cast., Val.); despitralát (Tortosa, val.).
<i>embastida</i>	<i>embastida</i>	bastimente.	Bastida on treballen els paletes (Urgell, Penedès, Segarra, Camp de Tarr., Priorat, Tortosa); ambastíða (Tortosa).
<i>escarritzar</i>	<i>escarritzar</i>	No m'escarritxes (esquitxes).	3. tr. Esquitxar, llançar un líquid a gotes o raig prim i amb força (Tortosa, Morella, Benassal). «No t'espolses les mans mullades, que m'escarritxes la roba».
<i>escatxill</i>	<i>escatxill</i>	esquit.	Esquitx. Fon.: askaʃíł (Tortosa, Benicarló).
<i>escopinjar</i>	<i>escupinyar</i> ¹⁵	escupir.	askupiná (Gandesa, Tortosa).
<i>foguerill</i>	<i>fogarill</i>	fogonet.	Fogó portàtil (Calasseit, Gandesa, Tortosa);

¹⁵ Alcover, a «Una mica de dialectologia catalana», fa referència a aquest mot pel procés de simplificació que pot experimentar en el participi: "a Tortosa: [e]skupi[ø]á per *escupinada* (BDLC, IV, 1908-1909, 282).

<i>grela</i>	<i>grela</i> ¹⁶	ribella.	per <i>greala</i> : Gibrella de rentar-se les mans (Calasseit, Tortosa)
<i>llentilla</i>	<i>gentilles</i>	llanties.	τζεντίλα (Estერი, Tortosa, Morella, Ador, Elx).
<i>magrana</i>	<i>mangranes</i>	<no hi ha definició>	maḡgrána (Estერი, Pont de S., Pobra de S., Tamarit de la L., Calasseit, Tortosa, Cast., Lluçena, Val.).
<i>mordasses</i>	<i>mordasses</i> ¹⁷	les esmolles.	<i>pl.</i> Molls, instrument per a agafar les brases (Rosselló, Tortosa).
<i>pitral</i>	<i>pitral</i>	pit, faldriguera.	4. Bossa o espai que es forma entre els pits d'una persona i el davant de la camisa o brusa (Tortosa, Amposta); cast. <i>seno</i> . «Fica't les taronges al pitral». b) La part exterior dels pits d'una persona (Tortosa, País Valencià); cast. <i>pecho</i> .
<i>quera</i>	<i>quera</i>	especie de banyariquer.	1. Nom de diversos insectes caracteritzats com a rosegadors i destructors de diferents matèries. a) Corc de la fusta (Bagà, Balaguer, Massalcoreig, Segarra, Valls, Reus, Gandesa, Pena-roja, Calasseit, Tortosa, Men.).
<i>recapte</i>	<i>recapte</i> ¹⁸	no'ls podien portar recapte.	Cosa comestible en general; conjunt de coses de menjar (Empordà, Gir., Tremp, Ll., Pla d'Urgell, Camp de Tarr., Gandesa, Tortosa, Maestrat, Morella, Val., Al., Mall.); réjfa (Tortosa, Cast., Val.)
<i>reixa</i> <i>sansa</i>	<i>reixa</i> <i>sansa</i>	reja. molla (d'oli).	Pasta de pinyols i molla d'oliva que queda després de la premsada (Camp de Tarr., Priorat, Baix Aragó, Gandesa, Ribera d'Ebre, Maestrat, Morella); cast. <i>orujo</i> , <i>terrón</i> . El molí de la Vila amb... els focs de sansa pels racons, Bladé País 32. Fon.: sánsa (Calasseit, Tortosa, Maestrat, Morella).

¹⁶ Però Arabia (1887: 166) consigna “Greala, grial, f. Gibrella”.

¹⁷ Recollit per Arabia (1887: 167), “Mordasses, f. pl. Los molls de la cuyna, estanallas dels fusters (cast. *tenazas*)”.

¹⁸ Arabia (1887: 169) defineix *recapte* com a “provisions”.

<i>terregada</i>	<i>terregada</i>	molinada.	4. Conjunt de bocins de carbó molt menuts, barrejats amb porcions completament pulverulentes (Empordà, Vallès, Barc., Penedès, Camp de Tarr., Tortosa); cast. <i>cisco</i> . Allí dipòsits de benzina i magatzems de terregada, Rusiñol Illa 41.
<i>trontollar</i>	<i>trantollar</i>	satsat, satsades del carro.	trantoλά (Tortosa, Maestrat).
<i>tupí</i>	<i>topí</i>	cassolí, perol.	topí (Pradell, Gandesa, Tortosa).

En relació amb aquest darrer mot, a «Una mica de dialectologia catalana», Alcover explica la forma *xeic* per un procés de diftongació: “La i de [ʃ]ik (*xic*) [ʃ]ika a Tortosa se dipton-guisa en [é]j, i per lo metex diuen: t[ʃé]jk (*tkeyc*), t[ʃé]jk” (BDLC, IV, 1908, 221).

Dels mots següents, atès que són d'àmbit més general, no hi ha referències explícites a Tortosa en el DCVB:

DCVB (lema)	QC	Definició (QC)
<i>empentejar</i>	<i>aspentejar</i>	No m'aspentejes (no'm sempentejes).
<i>escardalenc</i>	<i>escardelench</i>	<no hi ha definició>
<i>esclafar</i>	<i>esclafar</i>	<no hi ha definició>
<i>immemorable</i>	<i>inmemorable</i>	(temps).
<i>potineria</i>	<i>putineries</i>	brutor, grolleries.
<i>senderi</i>	<i>senderi</i>	No té senderi (sinderesis).
<i>viu</i>	<i>Era mes viu que la fam</i>	<frase feta>
<i>xalar</i>	<i>xalar</i>	com xalem ara.

Finalment, hi ha dos mots que no es troben al DCVB amb el significat indicat:

QC	Definició (QC)
<i>rodalen</i>	Me lo rodalen (enrevolten).
<i>adesar</i>	arreconar, guardar.

2.2. L'eixida de 1902

En els primers números del primer tom del BDLC (1902-1903, 92-96) apareixen les referències a l'eixida de 1902. En fer-ne la descripció, Alcover fa servir atípicament la tercera persona del singular. Es tracta d'un recurs provisional, que dona pas més endavant al relat en primera persona. Per aquesta «Excursió filològica de Mossen Alcover» (BDLC, I, 1902-1903, 92-96), sabem que arribà a Tortosa el 14 de maig, i l'endemà aprofità per desenvolupar la seva recerca:

Hora baxa, pren el tren cap a Tortosa, aont el reben alguns amichs, y s'hostatja a n-el Collegi del Jesús dels Jesuïtes [...]

Amplia sos estudis sobre el llenguatge tortosí, y conferència llargament amb los actius Corresponsals y colaboradores tortosins R. P. Josep Pastoret, jesuïta, D.

Francesc Mestres [*sic*] i Noé y Mossen Garcia Girona, Superior del Col·legi de Vocacions Eclesiàstiques y Mossen Bellpuig i Jou, catedràtic del Seminari, que li digueren els treballs que teníen fets, y li mostraren una pila de cèdules que ja tenen llestes. A n-aquell Col·legi, aont hi ha estudiants de casi tots els pobles de la Plana de Castelló y de l'alt y bax Maestrat, pogué estudiar les diferències de llenguatge i fonètica [*sic* per *fonètica*] d'aquelles estenses e importants regions de la nostra llengua (BDLC, I, 1902-1903, 95).

Al llarg de tot el període d'enquestació (1901-1921), alguns dels noms dels col·laboradors que se citen s'aniran repetint, tot mostrant la seva participació activa en l'Obra del Diccionari.

El quadern de camp VII (1902), l'únic dedicat a Tortosa pel que fa a la fonètica, no recull gaire informació dialectal d'aquesta eixida. Hi ha, però, algunes dades escadusseres pel que fa al vocalisme. Alcover torna a referir-se a la claredat de pronúncia de la *a* àtona i al fet que hi ha *e* és oberta o tancada: “la *a* sempre es clara, fins la atona, y la *e* o es tancada o uberta”; afluïdeix a la manca de reducció vocàlica a *u* de la sèrie posterior: “No fa un la o àtona. Tortosa y fins a Calaceit, pobles de la Ribera d'Ebre, Garrigues, Priorat, Segarra, Barberà”; i constata la marca de gènere en els sufixos acabats en *-ista*: “fan e la *a* atona final dels noms d'ofici d'homo acabats en *-ista* (telegrafiste, trampiste, carliste, etc.). Tortosa y demás pobles desde Elx y Santa Pola”. Quant al consonantisme, detecta la caiguda sistemàtica de la *-r* final: “no fan sonar la *r* final”.

Quant a la morfologia verbal, Alcover traça la frontera entre les localitats que “conservan la *a* de amamus. Santa Bàrbara y cap a Tortosa y Gandesa” (Q VII, 1902) i les que “fan e la *a* de amamus. Tot el territori recorregut (10 Juny) fora la Ribera d'Ebre y regió tortosina” (Q IX, 1902).

Pel que fa a la sintaxi, en el Quadern VIII (1902) es fa referència a la preposició *amb*, tot dient: “a Tortosa, els pobles de la Ribera de l'Ebre, a les Garrigues, Priorat, Coll de Balaguer, la Mola, Coll de la Teixeta, Puigserver, Coll d'Alforja, Serra de Prades ja diuen «amb ell», «amb aquest»”. Tanmateix, sembla que aquesta informació es contradiu amb la que apareix en l'article «Derivacions catalanes de la preposició llatina *apud*. § 12 en»:

An aqueixa forma s'és reduïda la preposició *apud* dins el Reine de València i dins les regions de Tortosa i Ribera d'Ebre, a on diuen, per exemple: «Se va casà *en* una txica; anava *en* un amic; parlava *en* un capellà; vindrà *en* una germana d'ell» (BDLC, IX, 1916-1917, 155).

Hi ha sols una forma lèxica registrada en el Quadern VIII (1902). Es tracta de *camí*, en el sentit de “vegada. Dos camins”. Amb aquest significat el DCVB cita explícitament una solució de Tortosa: “Vegada. «Un camí t'avisaré; però un altre camí que hi tornes, portaràs catxamona desseguida»”.

Abans que Alcover emprengués l'excursió de 1918, el BDLC (IX, 1916-1917) reproduïx l'article «Vocabulari del *bestiar cabrum*» (178-196), que compta, entre altres aportacions, amb les de Francesc Mestre i Noé, “propietari i botiguer de Tortosa”, com és definit al *Bolletí*. Els termes següents, relacionats amb aquest tipus de bestiar, són utilitzats en aquesta localitat:

Crestó: boc cenat (Benicàssim, Bagà, Penedès, les Borges Blanques d'Urgell, Ribera del Sió i del Llobregós, Sort, Tortosa); —boc de llevor (Alcoi).

Mardà: boc pare (Tortosa).

Filipina: procedent de Filipines: ès roja o negra i menuda (Tortosa).

Murciana: procedent de Múrcia; roja, més grossa que la *filipina*, d'orelles ben grosses, molt lletera (Alcoi, Tortosa, Ribera del Sió i del Llobregós, Amer, Pineda, Sant Feliu de Guíxols, Torre de l'Espanyol).

Motxa: que no té banyes (Tortosa, Sort, Bagà, Torre de l'Espanyol, Aitona, Pineda, Penedès); la *murciana* sol esser-ho (Ribera del Sió i del Llobregós).

Faixada: que el pel li fa *faixes* blanques i negres (Tortosa).

Pia: pigarda, que el seu pel fa *pigues* [clapetes d'altra color] (Tortosa).

Platxada: que ès *pia*, pigarda (Tortosa, Torre de l'Espanyol).

Cega: que té les dues mamelles *semes*, sense llet, inútils (Tortosa).

Fissada: que té una mamella *sema*, seca per haver-hi mamat una serp o calàpet (Tortosa). A moltes de regions catalanes hi ha aqueixa creença errònia.

Mamia: la cabra que sols du llet a una mama (Tortosa, Ribera del Sió i del Llobregós, Benicàssim, Rocabruna, Sant Feliu de Guíxols, Amer, Rosselló, Agullana, Alcoi, Bagà).

Sema (mamella): sense llet (Tortosa)

Rabera: ramera, ramat, guarda de cabres (Tortosa).

Pel seu caràcter d'especialització, alguns d'aquests mots no apareixen al DCVB, com ara *sema* o *cega*.

Adicionalment, el mateix *Bolletí*, en parlar de «Sinònims de *boldró*», fa referència als mots *llarer* i *seti*, que adopten, a Tortosa, els significats següents:

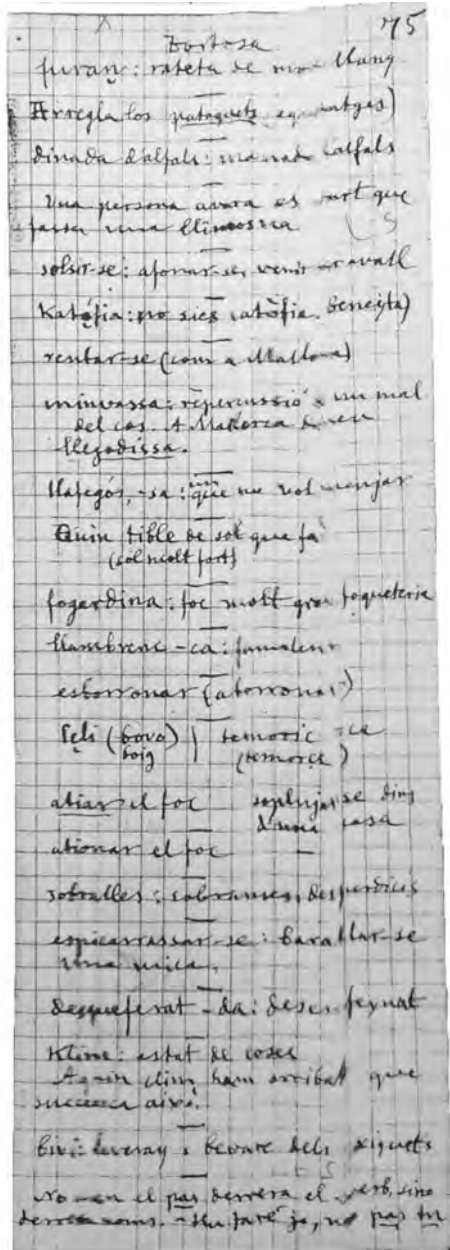
Llarer. “S’usa en tal sentit a Tortosa, i sens dupte vé de *llar*, punt a on fan foc, tota vegada que tals claps de sembrat millor se fan allà on hi han cremat un formiguer. Cap dels diccionaris esmentats du aqueix mot” (BDLC, IX, 1916-1917, 296).

Seti. “S’usa en tal sentit a Tortosa. Se considera que vé de que a l’endret a on se fa tal clapa de sembrat millor, ès allà on hi ha hagut un formiguer, allà on un formiguer ha tengut son *seti* o fonament. Tots els diccionaris esmentats duen aqueix mot, però no en el sentit de *clapa de sembrat més bo que el del voltant*” (BDLC, IX, 1916-1917, 298).

2.3. L'eixida de 1918

La crònica d'aquesta excursió fou recollida en el «Dietari de l'Eixida pel Regne de València i Catalunya occidental 1918» (BDLC, X, 1918-1919, 165-252). Alcover arribà a Tortosa el 31 de juliol. Com és habitual en aquest dietari, s’hi inclou una breu descripció sobre la morfologia dels indrets visitats, tot fent atenció particular a la verbal.

Vetassí els punts principals que distingeixen la conjugació i declinació de Tortosa: —a) La primera persona singular del present dels verbs de la primera, de tots els incoatius i de molts d'altres és en *-o* (v. gr. io *batO*, io *cantO*, io *cullo*, io *cuZO*). Els incoatius son en *-ixo* (v. gr. io *acudixo*, io no *mentixo*). —b) Molts de verbs rebutgen encara la *-o* de la primera persona singular del present, i així diuen: io'm móric, io ómplic, io córrec, io mólc i válc. Hi ha verbs que admeten les dues formes: io *plányc* i *plányo*, io *múncy* i *múnyo*. —c) Han perdut lo *perfet simple*, fentne un de compost ab *vaig* i l'*infinitiu*. —d) Fan concordar lo *participi de pretèrit* ab lo *terme d'acció* si aqueix va devant (v. gr. *tal paraula no l'ha dita*). —e) Lo subjuntiu té una importància extraordinària a Tortosa. No hi és arribat encara la forma moderna *-i*, *-is*, *-i*, *-in* (*volen que TORNÍ*, *que TORNIS*, *que TORNÍ*, *que TORNIN*); s'hi conserven les formes antigues, predominanthi l'acabada en *-ga*¹⁹ i sovint son dues les que s'usen: una *allargada*, l'altra *acursada*. Ademés la primera i la segona persones plural no les prenen may de l'indicatiu, sino de l'*optatiu*, com a Alcalà de Xivert. Vetassí exemples de tot això: *Vol[e]n k[e] io duga*, *que tu duguf[e]s*, *que ell duga*, *que nos. duyés[e]m*, *que vos duyés[e]w*, *que ells duguf[e]n*; *volen que io cülliga* o *cüllga*, *que io cayga* o *cayguiga*, *conséntiga* o *consentixca*, *cuZga* o *cúZiga*, *ayga vist* o *ágiga vist*, *pérga* o *pérdiga*, *dórmiga* o *dórmga*, etc. —f) Conserven en el present i a l'imperatiu la *-a-* de les desinències llatines *-amus*, *-atis* (amAMUS, amATIS): anAM, anAU, cantAM, cantAU en lloc de anEM, anEU, cantEM, cantEU, formes *analògiques* modernes. —g) També és notable l'*optatiu* a Tortosa, que no és en *-ara*, *-era*, *-ira*, sino en *-[é]s* per a les quatre conjugacions ab aqueixes dues particularidats: *1a*) que la primera i tercera persones singular presenten dues formes

Full del Quadern II (1918) d'Alcover.

¹⁹ Arabia (1887: 173-174) recull entre altres “arreléguiga asséntiga o cánsiga”

-és i -ésa; i 2a) que an els verbs de la primera conjugació la desinència és just -és, -ésa; ara en les altres conjugacions és -gués o -guéssa; i així diuen volien que io *cantés* o *cantéssa*;²⁰ volien que tu *cantéss[e]s*, que ell *cantÉS* o *cantESSA*; volien que io *dormiGUESSA* o *dormiGUÉS*; *fuygiGUÉS* o *fuygiGUESSA*, que io *pudiGUÉS* o *pudiGUESSA*, que io *mentiGUÉS* o *mentiGUESSA*, *munyiGUÉS* o *munyiGUESSA*. — També cal fer notar que: h) a Tortosa usen l'article *lo* i no *el*: *LO cap*, *LO cel*, *LO bras*, *LO gel*. — i) Son molt afectats de contar per cents, prescindint de *mil*, *dos mil*, etc. i així diuen *onze cents*, *dotze cents*, *tretze cents*, *vint cents*, *trenta cents*, *coranta cents*, etc. això els pagesos.²¹ (BDLC, X, 1918-1919, 213-214).

El Quadern II (1918) complementa les dades anteriors i també recull mostres de la formació del plural en noms (“prat, prats; dret, drets, fret, frets; despatx, despatxos; passetx, passeijos; soplutx, sopluj]jos; g[ɔ]tx, go]j]jos; b[ɔ]tx, bo]j]jos”); de l’ús dels pronoms febles: “natros mos, vatros vos; no diuen se vorem, se voreu”; “me, te, se: no els inverteixen may”; “se conserven les partícules «hi», «ho»”; “¿hi vas o no hi vas?, ¿hi vens o no hi vens?”; “ne vols o no’n vols; ne tens o no’n tens. Si en tenia te’n daria”; “hu dirás, hu farás, hu saps”; “wentens (hu entens); was (hu has) fet; wescrius (hu escrius)?”; i de l’ús dels possessius àtons amb termes de parentiu: “mon, mun, ton, son tio, pare, germá, kozí, cunyat; mon, man, tan, tun, san, son, sun germana; mon, man, ton, tun, son, sun; ma, ta sa, mare, tia, cosina”.

El quadern també afegeix diversos exemples de formes derivatives: “caguera, pixera”,²² “brescam”; “home, homen[ɔ]t, homenás, homenet”; “d[ɔ]na, don[ɔ]ta, donassa, doneta”; “jove, jovenot, jovenás, jovenet, jovenello”.

Quant als aspectes fonètics, els Quadern II (1918) fa un èmfasi especial en la descripció del vocalisme tònic en relació amb l’obertura: “lo s[ɛ]l, lo v[ɛ]l, lo t[ɛ]l, lo j[ɛ]l, la m[ɛ]l, la f[ɛ]l, Miqu[ɛ]l, Raf[ɛ]l, Manu[ɛ]l, Gabri[ɛ]l, Bi[ɛ]l, inf[ɛ]rn, et[ɛ]rn, int[ɛ]rn, ext[ɛ]rn, gob[ɛ]rn, kwad[ɛ]rn, mod[ɛ]rn, mat[ɛ]rn, ib[ɛ]rn, univ[ɛ]rs, perv[ɛ]rs, inv[ɛ]rs, un v[ɛ]rs, t[ɛ]rs, div[ɛ]rs, c[ɛ]rs; rec[ɛ]pta, col[ɛ]cta, s[ɛ]ndra, subj[ɛ]cte, obj[ɛ]cte, desj[ɛ]cte, proy[ɛ]cte, ins[ɛ]cte, r[ɛ]cte (arrebato), r[ɛ]cte (rectus), af[ɛ]cte, m[ɛ]tric, miz[ɛ]ria, mat[ɛ]ria, art[ɛ]ria, epid[ɛ]rmis, [ɛ]tic, fren[ɛ]tic, [ɛ]pic”; “hist[ɔ]ria, esc[ɔ]ria, vict[ɔ]ria, mem[ɔ]ria, gl[ɔ]ria, g[ɔ]t, s[ɔ]c (zuec), hist[ɔ]ric, ret[ɔ]ric, orat[ɔ]ria, orat[ɔ]ri, c[ɔ]lic, ac[ɔ]lit, boca-n[ɔ]lit, flater[ɔ]l, ventij[ɔ]l, verder[ɔ]l, k[ɔ]l, s[ɔ]l, puj[ɔ]l, pay[ɔ]l, Albi[ɔ]l, May[ɔ]l, Corri[ɔ]l”; i el tancament: “inténs, exténs, imméns, Vicént, Lloréns, Jerusalém, Belém, Nazarét, Israël, Abél, sérp, cép, prudénsia, audénsia, consénsia, cleménsia, sénsia, pasénsia, prudénsia”.

Pel que fa al consonantisme, es registren exemples de geminació (“baHle, amella”)²³ i de simplificació de grups consonàntics (“milánas (milanars)”).

²⁰ Arabia (1887: 174) recull “perdigués” i “volguessa”.

²¹ Com es recull la llista de numerals cardinals del Quadern II (1918): un, una, dos, trés, kwatre, sink, sis, s[ɛ]t, vujt, bujt, n[ɔw], d[ɛw], ónze, dódze, trédze, katórze, kinze, sédze, des[ɛ]t, devujt, den[ɔw], vin, vint i u, trenta, koranta, sinkwanta, [j]i[ɫ]anta, setanta, vujtanta, noranta, sén, doséns, treséns, kwatreséns, sinkséns, siséns, s[ɛ]tséns, vuytséns, buyséns, n[ɔ]wséns, mil, milés, milanás, d[ɛ]wséns, onzeséns, dodzeséns, etc., 27 séns, 38 séns, 44 séns, etc. etc.

²² Sembla que *-era* és un sufix prou productiu a Tortosa, Arabia (1887: 163) afegeix *cansera* ‘cansament’.

²³ Escrit *amella* a Arabia (1887: 162).

Quant als aspectes sintàctics, el Quadern II (1918) ofereix mostres de l'ús dels temps verbals en oracions condicionals: “si en tenia te'n daria”; de la preposició «de» en la expressió “la Mare-de-Deu”;²⁴ de l'ús del verb ésser: “Aquell «es» a l'hort a collir faves. A Tortosa encara es conserva a voltes aqueix sentit de «ser», que ara per castellanisme substitueixen per estar”; de quantitatius (“milanta (molts)”); i d'altres expressions: “Una persona avara es tart que fassa una llimosna”.

Pel que fa al lèxic, Alcover registra a Tortosa el valor semàntic que adopta el verb *cloure* (“kl[ɔ]wre, kl[ɔ]s, klogut, kloga: se diu de les bèsties quant tenen les segones dents, quant muden les dents del neixer”), i que el DCVB situa en un domini molt més ampli: “Treure un animal les darreres dents i quedar amb la dentadura igualada (or., occ., val., bal.). En aquesta accepció s'usa el verb quasi exclusivament en participi: «aquest animal ja ha clos», o «encara no ha clos»”.

El quadern recull una llista de 67 mots, que s'han classificat, s'han ordenat alfabèticament i s'han disposat segons si es tracta de formes exclusives de Tortosa o compartides per altres indrets.

a) Mots registrats sols a Tortosa:

DCVB (L)	QC	Definició (QC)	Definició (DCVB)
<i>bibi</i>	<i>bivi</i>	baveray o bevarc <sic> dels xiquets.	Bata que duen els nois i que els arriba tall dels genolls, per anar a escola i per jugar (Tortosa).
<i>boteram</i> <i>catòfia</i>	<i>boteram</i> <i>kat[ɔ]fia</i>	(tots els boters). no sies catòfia (beneyta).	Multitud de boters (Tortosa). Beneitota, dona curta de gambals (Tortosa). «No sies catòfia!»
<i>clim</i>	<i>klim</i>	estat de coses. A quin clim han arribat que succeesca això.	3. Usatge, costum, hàbit (Tortosa). «Si vols anar bé, segueix lo clim de cada terra». «A quin clim hem arribat, que succeísca això!» (Tortosa).
<i>dinada</i>	<i>dinada</i> <i>d'alfals</i>	manada d'alfals.	3. Ració que es dona en una vegada a un cavall o altra bèstia grossa (Tortosa); cast. <i>pienso</i> . «Una dinada d'alfals per al cavall».
<i>esgatissar-se</i> <i>espetuc</i>	<i>esgatissarse</i> <i>aspetuc</i>	(gratinyarse). (pena, sentiment).	Esgatinyar-se (Tortosa). 4. Pena, sofriment, tribulació (Tortosa). Són de vore els espetucs que en estos moments estan passant, Moreira Folkl. 367. Fon.: aspetúk (Pla d'Urgell, Priorat, Tortosa).

²⁴ Alcover va comparar en aquesta eixida la presència o l'absència de la preposició *de* en l'expressió “Mare de Déu”. A Patró, per exemple, conserven la construcció “La Mare-Déu”.

<i>facilesa</i>	<i>facilesa</i>	(facilitat).	Facilitat (Tortosa).
<i>fogardina</i>	<i>fogardina</i>	foc molt gran, fogueteria.	Fogardal (Tortosa).
<i>furany</i>	<i>furañ</i>	rateta de <il·legible>.	Rateta de morro llarg (Tortosa).
<i>ganzoll</i>	<i>mirar de ganzóll</i>	(de cantó, de coa d'ull).	De ganzoll: de cua d'ull, de gairell (Tortosa); cast. <i>de reajo</i> . «El meu cosí mira de ganzoll».
<i>habilitència</i>	<i>habilitensia</i>	(habilitat).	<i>f.</i> (vulgarisme) Habilitat (Tortosa).
<i>leli</i>	<i>l[ɛ]li</i>	(bovo), boig.	Bovo, beneïtot (Tortosa).
<i>llefegós</i>	<i>llafegós, -sa</i>	un que no vol menjar.	Llefec (Tortosa). Fon.: λafeyós (Tortosa).
<i>monjo</i>	<i>monjo</i>	escolà major de la Seu. A la Seu n'hi ha dos.	Escolà adult de la catedral (Tortosa); cast. <i>sacristán</i> . Jaquesch al rector son dret, III sous; it. al monjo sou, doc. a. 1452 (ap. Aguiló Dicc.).
<i>pataquet</i>	<i>pataquets</i>	Arregla los «pataquets» (equipatges).	Paquet o altra peça d'equipatge (Tortosa). Arrepleguem los pataquets, Moreira Folkl. 39.
<i>peu</i>	<i>fer p[ɛ]w d'una cosa</i>	(esperar-hi, confiar- hi).	fer peu d'una cosa: esperar-hi, confiar-hi (Tortosa).
<i>ressanar</i>	<i>un mal que «ressana»</i>	ès que revé, reprèn.	1. <i>intr.</i> Reparèixer, reprendre un mal, una malura que ja semblava guarida (Tortosa).
<i>tabac</i>	<i>tabac</i>	(cayguda): pegar un tabac.	1. Caiguda violenta (Tortosa).
<i>tiple</i>	<i>quin tible de sol que fa!</i>	(sol molt fort).	4. Tible [sic] de sol: sol molt fort, que pica molt (Tortosa). «Quin tible de sol, que fa!» tortozí (Tortosa).
<i>tortosí</i>	<i>tortozí, tortozina</i>	<gentilici>.	tortozí (Tortosa).

b) Mots tortosins, però compartits per altres indrets:

DCVB (L)	QC	Definició (QC)	Definició (DCVB)
<i>ancada</i>	<i>ancada</i>	(toc a les anques).	1. Cop donat a les anques (Ross., Tortosa); cast. <i>nalgada</i> . «Mira, que te donaré una ancada!»

<i>arnella</i>	<i>arnella</i>	(anella).	Cércol de metall o d'altra matèria resistent, que serveix per mantenir unida o lligada qualque cosa (Ll., Ponts, Pla d'Urgell, Priorat, Camp de Tarr., Gandesa, Tortosa); cast. <i>anilla, armella</i> .
<i>ationar</i>	<i>ationar</i>	el foc.	Fon.: ationá (Gandesa, Tortosa); ationár (Val.); ationá (Mall.).
<i>balladora</i>	<i>tenc la balladora</i>	(estic per ballar).	3. Ganes de ballar. «Tinc la balladora» (Camp de Tarr., Tortosa, Maestr.).
<i>batre</i>	<i>batre l'ala</i>	(morir-se).	batre l'ala (Blancafort): morir-se
<i>cadiram</i>	<i>cadiram</i>	(cadires).	kaðirám (Ribagorça, Pla d'Urgell, Priorat, Tortosa).
<i>cantadora</i>	<i>tenc la cantadora</i>	(estic per cantar).	Delit o ganes de cantar (Camp de Tarr., Tortosa, Benassal). «Tinc la cantadora»: tinc ganes de cantar.
<i>cerç</i>	<i>c[ɛ]rs</i>	(vent prop de tramuntana).	És conegut el nom de <i>cerç</i> , amb el significat de 'vent NO', en el català occidental, part baixa del Segre i del Cinca, Ribera d'Ebre, Maestrat, Castelló i regió alacantina; a Calasseit s'anomena <i>cerç atramuntanat</i> el vent del N.; a Tortosa, Uldecona, Alcalà de Xivert i Morella sembla que hi ha gent que anomena simplement <i>cerç</i> el vent del Nord, però sempre amb tendència a NO.
<i>desqueferat</i>	<i>desqueferat, -da</i>	desenfeynat.	Que no té res que fer; desenfeynat (Tortosa, val., eiv.); deskeferát (Tortosa, Val.).
<i>dinada</i>	<i>dinada d'alfals</i>	manada d'alfals.	3. Ració que es dona en una vegada a un cavall o altra bèstia grossa (Tortosa); cast. <i>pienso</i> . «Una dinada d'alfals per al cavall».

<i>domidora</i>	<i>tenc la domidora</i>	(estic per dormir).	Facilitat per a dormir; propensió a adormir-se (Tortosa, Mall.). Tenir la dormidora: adormir-se fàcilment; cast. <i>tener buenas dormideras</i> . dormiðóra (Tortosa).
<i>esguinçar</i>	<i>asguinsá</i>	(esquinsar).	Esquinçar, esqueixar (Capsanes, Marçà, Masroig, Gandesa, Tortosa, Benassal).
<i>espetuc</i>	<i>aspetuc</i>	(pena, sentiment).	4. Pena, sofriment, tribulació (Tortosa). Són de vore els espetucs que en estos moments estan passant, Moreira Folkl. 367. Fon.: aspetúk (Pla d'Urgell, Priorat, Tortosa).
<i>esquellada</i>	<i>fer una esquellada a algú</i>	(corns i esquelles) cencerrada.	3. Esquellotada (Sopeira, Tortosa, Maestrat, Patró, Alcoi).
<i>minvassa</i>	<i>minvassa</i>	repercussió d'un mal del cos. A Mallorca diuen «llegadissa».	Adenitis (Tortosa, L'Ametlla). Inflamació de les glàndules i dels ganglis, més particularment dels ganglis limfàtics; cast. <i>adenitis</i> .
<i>porquera</i>	<i>porqueres</i>	(com a Mallorca).	2. Soll, cort de porcs (Tortosa, Calasseit, País Valencià).
<i>pudina</i>	<i>quina pudina</i>	(pudor molt forta) més fora que fa aix[ɔ]	Mala olor molt forta (Tortosa, País Valencià).
<i>railam</i>	<i>railam</i> ²⁵	(rels).	Conjunt d'arrels (Tortosa, Vinaròs).
<i>redol</i>	<i>redol</i>	o rodal.	redol: 1. Figura circular (Tortosa, val., eiv.).
<i>rentar</i>	<i>rentar-se</i>	(com a Mallorca). ²⁶	2. Endur-se'n l'aiguat la terra superficial, la de cultiu (Tortosa, Mall.). La verdura dels camps rentats amb tanta pluja, Maldà Collegi 69.
<i>temoric</i>	<i>temoric, -ca</i>	(temoréc).	Temorec (Tortosa, Maestrat).

També es registren els noms dels dies de la setmana (“dilluns, dimats, dimécres, di[ɔw]s, div[ɛ]ndres, dissapte, dumen[ɔ]e, domén[ɔ]e”) i d'alguns mesos de l'any (“jiné, dizembre, dezembre”), en relació amb les seves particularitats fonètiques.

²⁵ Arabia (1887: 169) registra “Raíl. f. Arrel”.

²⁶ Atès que el mot no inclou la definició, s'ha associat amb la que comparteixen Tortosa i Mallorca al DCVB.

L'única divergència que s'observa és el significat de l'adjectiu *llambrenc*, *-ca* (“famolenc”), que no coincideix amb el que recull el DCVB (“Esvelt; de figura llarguera i àgil de moviments (Tortosa, Benassal, Morella); λambrɛŋk (Tortosa, Maestrat”).

Dels mots següents, atès que són d'àmbit més general, no hi ha referències explícites a Tortosa en el DCVB:

DCVB (lema)	QC	Definició (QC)
<i>atiar</i>	<i>atiar</i>	el foc.
<i>esborronar</i>	<i>esborronar</i>	(aborronar).
<i>fullam</i>	<i>fullam</i>	(fulles).
<i>jas</i>	<i>[j]ás!</i> ²⁷	(jas!).
<i>moixons</i>	<i>moixons</i>	(aucells, nom genèric).
<i>nissaga</i>	<i>nissaga</i>	(te maleixo a tu i a tota la teua nissaga) rassa.
<i>oncle</i>	<i>oncle</i>	Els pagesos diuen: «oncle». Els de la ciutat diuen: «tio».
<i>pardal</i>	<i>pardal</i>	En les regions valencianes «pardal» és el nom genèric d'«aucell».
<i>sobralles</i>	<i>sobralles</i>	sobranses, desperdicis.
<i>solsir</i>	<i>solsir-se</i>	afonar-se, venir avall.
<i>soplujar</i>	<i>soplujar-se</i>	dins d'una casa.
<i>sutza</i>	<i>sutja</i>	suc de la llana escaldada.
<i>tira</i>	<i>una tira</i>	de tomateres.
<i>xiribec</i>	<i>xiribec</i>	bony de resultes d'un cop.

D'altra banda, els mots i expressions següents no apareixen al DCVB:

QC	Definició (QC)
<i>agoijar-se d'una cosa</i>	(tenir-ne goig, gaudir-ne).
<i>asenciar</i> ²⁸	(de seny, sensat).
<i>asquellé, -ra</i> ²⁹	(movedor de soroll).
<i>clanissada</i>	(cop fort).
<i>espícar-se</i> ³⁰	barallar-se una mica.
<i>fer una cosa de bot i bolésa</i> ³¹	(de qualsevol manera).
<i>floe(r)</i>	moure-se el vent.
<i>floerol</i> ³²	(ventitjol).
<i>[j]avéw!</i>	(jau!).
<i>talona</i>	marge que fan entorn d'un arbre per que tenga més terra.

²⁷ Recollida per Arabia (1887: 175).

²⁸ A Bagà es troba el mot *assencerat* amb el mateix significat (DCVB, s. v.).

²⁹ A l'Empordà i a Castelló, *esqueller* (DCVB) adopta un significat semblant: “Persona xafardera, que s'afica en coses d'altri i es dedica a bescantar o xerrar”.

³⁰ El DCVB recull *espícar-se* a Tortosa amb aquest significat.

³¹ L'expressió *bot i volea* (“Colp que es dona a la pilota de palma immediatament després del bot, de manera que quasi no s'aprecia si s'ha colpejat la pilota abans o en el mateix moment del bot”) és pròpia del joc de pilota. Conca (2003: 246)

³² Podria tractar-se d'una variant de *flaterol*.

2.4. L'eixida de 1921

L'excursió del 1921 es registra en un extens document titulat «Dietari de l'Eixida Filològica per tot Catalunya i el Reyne de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921» (BDLC, XII, 1921-1922, 145-335). Pel que fa a Tortosa, s'hi explica que Alcover s'encaminà a Tortosa el 14 d'octubre; tanmateix, ell mateix declara que “[n]o feym tampoch enquesta lexicogràfica a Tortosa, perque son uns quants d'amichs que la mos hi fan. D'altra banda ja n'hi fiu l'any 1901, l'any 1902 i l'any 1918. Dins el futur *Diccionari* Tortosa estarà ben representada”, fet que mostra que foren els col·laboradors tortosins els que aportaren el gruix del cabal lèxic per al *Diccionari*.

L'absència d'enquesta justifica que hi hagi recollida molt poca informació lingüística. Pel que fa al lèxic, apareixen sols vuit registres en la Llibreta VI, 1921:

DCVB (L)	QC	Definició (QC)	Definició (DCVB)
<i>calcigar</i>	<i>calsigá</i>	trapitjar.	kəlsiyá (Empordà, Girona, Mall., Men.); kəlsiyá (Esterrí, Gandesa, Tortosa, Rossell, Alg.)
<i>càntir</i>	<i>canti</i>	uns setze litres.	kánte (Pont de S., Boí, Vilaller, Tremp, Pobla de S., Organyà, Oliana, Ponts, Artesa, Balaguer, Ll., Tamarit, Àger, Tortosa, Freginals, Morella, Benassal, Lluçena, Alzira, Vilajoiosa).
<i>espalmador</i>	<i>espalmadó</i>	espaumadó.	Raspall (Ribera d'Ebre, Tortosa, Maestr., Cast., Mall., Men., Eiv.); aspałmađó (Gandesa, Tortosa, Benassal)
<i>giripiga</i>	<i>xiripiga</i>	cibar.	Sèver sucotrí (Tortosa); cast. <i>acibar</i> . đžiripíya (Tortosa).
<i>llaminer</i>	<i>llimoné</i>	lleminer.	Llaminer (Gandesa, Tortosa). Áimoné (Ribera d'Ebre).

Sols *barrafustejar*, *cadap* i *màquila* són mots exclusius de Tortosa. Novament, el llibre de Moreira esdevé la font de documentació.

<i>barrafustejar</i>	<i>barrafustejar</i>	pigar; descumpartir gosus i gats ab una barra.	1. Pegar amb un bastó (Tortosa).
<i>cadap</i>	<i>cadap</i> ³³	mesura d'oli.	Mesura d'oli, equivalent a la vuitena part d'un cànter (Tortosa). ¿Qui t'ha de volé, en esta boca de cetrill de cadap i mitja maquila?, Moreira Folkl. 20.

³³ Arabia (1887: 163) defineix *cadáp* com a “Mesura d'oli y altres líquits, que té 8 máquilas ó lliuras”.

<i>màquila</i>	<i>mákila</i> ³⁴	mes petit que un cadap. ¿com un tres decilitres<?>.	Mesura d'oli equivalent a una lliura o a la vuitena part d'un cadap (Tortosa). Un cadaç, una màquila e miga màquila, Cost. Tort., I, xi, 3. Que'ls donen fato de tota classe..., des de un cante de vi a una màquila d'oli, Moreira Folkl. 399.
----------------	-----------------------------	---	---

En el Quadern XXIII (1921) es troben registrats 6 nous mots, d'ús prou ampli:

DCVB (L)	QC	Definició (QC)	Definició (DCVB)
<i>maçana</i>	<i>massana</i> ³⁵	poma.	1. Poma, fruit de l'arbre <i>Pirus malus</i> (Tamarit, Ll., Riba-roja, Gandesa, Tortosa, Vinaròs, Morella); varietat de poma (Camp de Tarr., Mall., Men.);
<i>maçanera</i>	<i>massanera</i>	pomera.	Pomera, l'arbre <i>Pirus malus</i> (Riba-roja, Gandesa, Tortosa); pomera encara no empeltada (Mall.);
<i>magranes</i>	<i>mangranes</i> <i>awbás</i>	<no hi ha definició>	Magrana albar: la que no té el pinyol tan dur com la pinyolenca ni tan blanc com la del pinyol moll, i que és bona, més agra que dolça; cast. <i>granada cajín</i> . mangràna (Esterra, Pont de S., Pobla de S., Tamarit de la L., Calasseit, Tortosa, Cast., Lluçena, Val.).
<i>paner</i>	<i>pané</i>	covo que servix per roba i per fruyta.	pané (Pont de S., Conca de Tremp, Ll., Pla d'Urgell, Gandesa, Tortosa, Morella, Alg.);

A més, en el DCVB, les definicions dels mots *agranar*³⁶ i *escurar* no compten amb referències explícites a Tortosa.

2. Les dades lingüístiques sobre Tortosa recopilades per Ramon Arabia que no apareixen al DCVB

En l'article d'Arabia, que s'ha contrastat en l'apartat anterior amb els mots recollits en les enquestes fetes per Alcover a Tortosa, apareixen termes que s'han localitzat tant en els

³⁴ Arabia (1887: 167) defineix *màquila* com a "Mesura d'oli y altres líquits, octava part d'un cadaç, é igual á una lliura".

³⁵ Recollida per Arabia (1887: 167).

³⁶ Arabia (1887: 166) recull *granar*.

quaderns de camp com en el DCVB. Tanmateix, n'hi alguns que no hi apareixen, fet que mostra que el *Diccionari*, malgrat la voluntat d'exhaustivitat que pretenia, no recull tota la terminologia pròpia dels indrets de parla catalana. Aquesta afirmació no és, òbviament, un retret, atesa la impossibilitat real de dur una tasca d'aquestes característiques i menys amb els mitjans amb què Alcover comptava als inicis del segle XX. També es podria pensar que alguns d'aquests mots ja havien caigut en desús i s'havien deixat d'usar en el període d'enquestació.

El lèxic que Arabia registra i que no es troba en el DCVB és el següent i es pot classificar en dos grups:

a) Termes i expressions no registrats al DCVB o que adopten valors semàntics diferents dels generals:

Ardit, m. Xavo.³⁷

Arrasiarse, n. Serenarse, aclarirse (lo cel).

Assemellarse, n. Semblarse.

Barrenya, f. V. Grialà.

Biscó, f. Ventet fresch.

Brinsa, f. Brossa.

Bullé, m. Cassó.

Caldo, m. Calda, calor.

Casquete, m. Especie de pastelillo plé de confitura.

Coll, m. Lo punt més alt de la montanya, cim.

Cucafereta, f. Animaló, bestioleta.

Cullitó, m. Paner de canya, ab quatre ansetas verticals al cap de munt, y més alt qu'ample.

Choll, m. Raig, doll. V. Chorrar.

De calle, adv. Tot seguit.

Demamar perdó á la temperatura, a. Bufarse los dits de fret.

Después, adv. Després. Ja es ____, ja ho he fet.

Enginiero, m. Enginyer.

Espits, m. Pits, pitrera.

Gitanetes, f. pl. Caragols bovers.

Gratos, m. pl. Gangas.

Investigar, a. é -se, n. Empolaynar, -se.

Llavadora, f. Bugadera.

Malura, f. Falta, malifeta. Fer una ____, causar dany.

Marrunxa, f. Mazurca (ball).

Mitj partit, m. Coca llarga y ampla, de pasta de pá.

Oliet, m. Cetrill d'oli.

Ovalet, m. Bitxo.

Panyos, m. pl. Calsas blavas, amplas y curtas fins á genoll.

Parleta, f. Bitxo.

Pastisset, m. Panoli.

Patades, f. pl. Petjadas.

Pena, f. Estimbadero, precipici á pich.

³⁷ Malgrat que el DCVB en recull el sentit de moneda, no és l'equivalent de *xavo*.

Pendre medides, a. Posar esment, fer atenció.
Plana, f. Vessant de muntanya, coma.
Pontona, f. Embarcació pera navegar en los estanys y estanyols de l'Ebro.
Ramell, m. Poma ab un bastó ficat avall y guarnida de peladillas y betas de color clavadas ab agullas de cap, que s' ven á subasta en la porta de la iglesia.
Repolleta! int. vulgar.
Saltar brincos, a. Pegar brincos, donar salts, fer cabriolas.
Sepia, Fer _____, mullarse com un peix, xoparse.
Solapí, m. Bombet.
Taranta, f. Davantal de cuyro, de sabater ó ferrer.
Tina, f. Cossi.
Tinedó, m. Estalvis de terrissa.
Toll, m. Espessor, abundor, tou (d'aygua, de boyra, etc.)
Verduqueta, f. Bastonet, vara petita.
Xicar, a. Deixar. Xícala anar, déixala anar.

b) Variants fòniques de mots usuals, que de vegades adopten significats diferents dels generals:

Bacallí, bacallá, adv. Pacaquí, Pacallá.
Burrinejar,³⁸ n. Ploure suaument.
Escaufar, a. Escalfar.
Debuixar, a. Dibuir.
Faenar, n. Feynejar, trastejar.
Falaguera, f. Falguera.
Fondero, m. Fondista.
Fréste-ch, ga. Atolondrat. || Borrato. Tornarse _____, emborratxarse. També s' diu: tornarse un llop de ví, ___ un llobatí.
Guérbol, m. Grébol.
Londrino,³⁹ m. Cascabellito. També Andrino.
Maneta, f. Germana, (ger)-maneta.
Panisso, m. Blat de moro.
Perdiveta, f. Perdiuheta.
Poncim, m. Poncem.
Pouhal, m. Galleda.
Prebot, m. Pebrot.
Presset, Préssech.
Pus, conj. Puig.
Sauvia, f. Salvia.
Vistir, a. Vestir.

El mot *perdiveta*, juntament amb *claveta*, *creveta* i *overa*, mostra el canvi fònic que experimenta la -u final de mot quan es troba seguida d'una vocal. Aquest fenomen no fou registrat per Alcover.

³⁸ Potser és una variant de *borinejar* 'ploviscar', recollida al *Diccionari de la Llengua Catalana* ab la correspondència castellana. Nova edició, enciclopèdica i il·lustrada. Barcelona, Salvat y Comp.^a edit.-Tres volums, basat en el *Diccionari* de Pere Labèrnia.

³⁹ Al DCVB, s. v. *londrins*.

3. Conclusions

Aquest treball ha volgut destacar el cabal lingüístic que Alcover recollí al llarg de les quatre eixides que va fer a Tortosa. Les dades mostren, d'altra banda, quins van ser els seus interessos en cada moment. Les que aplega l'any 1901 són de tipus general i abracen aspectes de fonètica, morfologia, sintaxi i lèxic. En canvi, en el viatge de 1902, els materials, més aviat reduïts, se centren en la fonètica i en la morfologia. El 1918, Alcover recull un nombre més elevat de dades de tota mena, per bé que se centra preferentment en l'estudi del verb, amb la voluntat de cloure *La flexió verbal en els dialectes catalans*. Finalment, les dades de l'eixida de 1921 són escadusseres, atès que el mateix dialectòleg ja havia declarat que els col·laboradors de Tortosa eren els que li facilitaven aquest tipus d'informació.

La comparança de les dades lèxiques dels quaderns de camp amb les que apareixen al DCVB mostra la importància que aquests van tenir en la redacció del repertori lexicogràfic. Es considera que foren aprofitats en un 90 % (cf. Perea 2009). Sorpren, però, que hi hagués mots que van romandre sense introduir, i que d'altres no foren documentats a Tortosa, malgrat comptar amb el testimoni del quadern. Finalment, també s'aprecia que, tot i constar-hi, Moll, que fou qui edità la major part de l'obra, preferí utilitzar altres testimonis documentals. Pel que fa a Tortosa, autors com Mestre Noé o Moreira aporten dades de primera mà.

Finalment, és indubtable que, encara que no comptava amb aquest nom, la dialectologia va néixer el darrer terç del segle XIX, fomentada per erudits com ara Ramon Arabia Solanas, el qual amb la promoció de l'excursionisme va facilitar no sols el coneixement d'indrets sinó de llurs testimonis lingüístics i folklòrics. Ni Alcover ni Moll van tenir en compte el «Vocabulari y Notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro», d'Arabia, i encara que van incloure en el DCVB alguns dels mots que aquest va recollir, malgrat que les fonts de documentació són unes altres,⁴⁰ en van passar per malla una xifra important. Aquest fet demostra la necessitat de recórrer a aquest tipus de fonts per completar el panorama de la dialectologia catalana de final del segle XIX i començament del XX.

Bibliografia

ALCOVER, Antoni M. (1902-1903): «Escursió filològica de Mossen Alcover», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, I, 92-96.

— (1902-1903): «A n'els nostres amichs y col·laboradors», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, I, 161-166.

⁴⁰ Vegeu, per exemple, les definicions que Arabia dóna de *carallufa*, *caure en sèmit* o *espitada*, comparant-les amb les definicions i documentació que apareixen al DCVB. *Carallufa*: “f. Planta rastrera, especie de molsa molt abundant en los alts de las serras de Caro, davant de Tortosa, en la vora dreta del Ebro.” (DCVB: Planta molsuda salvatge (Tortosa, segons Mestre Voc.)). *Caure en sèmit*: “n. Caure tot d'un plegat, en rodó” (DCVB: “3. En sèmit: completament, sense deixar res (Tortosa). Arrancar en sèmit: arrabassar d'arrel; cast. *arrancar de cuajo*. «Lo vent ha arrancat un garrofer en sèmit». «Ha caigut la casa en sèmit»: s'ha enderrocet completament. Els tortosins, si no en sèmit, a lo menos en gran número, se reunixen per a xalar, Moreira Folk. 233)”. *Espitada*: f. Pitrada, pitrerada (DCVB: Pitrada, tirada de camí molt llarg, penós o difícil, que requereix un gran esforç (Tortosa, ap. BDC, XXII, 131)).

Maria Pilar Perea

— (1908): «Una mica de dialectologia catalana», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, IV, 194-304.

— (1912-1913): «El modisme EN SE(R) QUE, equivalent a QUANT», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, VII, 105.

— (1916-1917): «Estudis de Sintaxis dialectal catalana», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, IX, 11-37.

— (1916-1917): «Vocabulari del bestiar cabrum», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, IX, 178-196.

— (1916-1917): «Sinònims de boldró», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, IX, 295-300.

— (1918-1919): «Dietari de l'Eixida pel Regne de València i Catalunya occidental 1918», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, X, 165-252.

— (1921-1922): «Dietari de l'Eixida Filològica per tot Catalunya i el Reyne de València de dia 26 de juny fins a 23 de novembre de 1921», *Bolletí del diccionari de la llengua catalana*, XII, 145-335.

— (2001): *Dietaris de les eixides (1900-1902)*, vol. I. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

— (2002): *Dietaris de les eixides (1900-1902)*, vol. II. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

ALCOVER, Antoni M. i Francesc de B. MOLL (1929-1933): *La flexió verbal en els dialectes catalans*. Anuari de l'Oficina Romànica, vol. II (1929) [73] 1- [184] 112; vol. III (1930) [73] 1- [168] 96; vol. IV (1931) [9] 1- [104] 96; vol. V (1932) [9] 2 - [72] 64.

— (1930): *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB1). Palma de Mallorca: Impremta d'Antoni M. Alcover.

— (1961-1969): *Diccionari català-valencià-balear* (DCVB). 2a ed. Palma de Mallorca: Moll.

ARABIA SOLANAS, Ramon (1877): «Vocabulari y Notas folk-lóricas recullidas en Tortosa y la Ribera d'Ebro», *Miscelánea Folk-lórica, Miscelánea Folk-lórica*, per los Srs. Almirall, Arabia, Bosch de la Trinxeria, Bru, Cortils y Vieta, Gomis, Maspons y Labrós, Roca y Cusi, Segura (Pbre.) y Vidal y Valenciano. Barcelona, 161-182.

CONCA PAVIA, M. [et al.] (2003): *La pilota valenciana. Unitat didàctica*. València: Conselleria de Cultura i Educació. [En línia:] <<http://www.xtec.cat/~jparrado/unitats/Llibre%20de%20Pilota%20Valenciana.pdf>> (consultada el 25 d'agost de 2014).

MOREIRA, Joan (1934): *Del folklore tortosí. Costums, ballets, pregàries, parèmies, jocs i cançons del camp i de la ciutat de Tortosa*. Tortosa: Imprenta Querol.

MESTRE I NOÉ, Francesc (1915): «Vocabulari català de Tortosa», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, III, 80-114.

PEREA, M. Pilar (2008): *Epistolari d'Antoni M. Alcover (1880-1931)*. Palma de Mallorca: Moll, CD-ROM.

— (2009): «L'aportació dels quaderns de camp al *Diccionari català-valencià-balear*», *Randa*, 63, 127-158.